

Piotr Kaźmierkiewicz, Justyna Frelak

**Partycypacja publiczna i prawa polityczne obywateli państw
trzecich na szczeblu krajowym i lokalnym**

Spis treści

Główne wnioski

Przedstawiciele państwa, polityka krajowa i europejska

Prawodawstwo

Strategie krajowe

Partie polityczne

Europejski Fundusz na rzecz Integracji Obywateli Państw Trzecich

Partycypacja polityczna imigrantów – ich punkt widzenia

Działalność organizacji pozarządowych na rzecz migrantów i w ich imieniu

Doświadczenia z Europejskim Funduszem na rzecz Integracji Obywateli Państw

Trzecich i ocena jego skuteczności

Zainteresowanie partycypacją polityczną i przeszkody w jej osiągnięciu

Relacje z partiami politycznymi

Migranci w debacie w mediach

Bibliografia

Główne wnioski

- Polska nie ratyfikowała i nie planuje obecnie podpisać europejskiej konwencji o uczestnictwie cudzoziemców w życiu publicznym na szczeblu lokalnym.
- Czynne i bierne prawo wyborcze w wyborach krajowych jest ograniczone do obywateli polskich. Zmiany w ordynacji samorządowej, która weszła w życie z dniem 1 maja 2004 roku, rozszerzyły zarówno czynne, jak i bierne prawa wyborcze w wyborach samorządowych, obejmując nimi obywateli państw członkowskich Unii Europejskiej, którzy przebywają na stałe w danym obwodzie.
- Wszyscy obcokrajowcy mogą wstępować do istniejących stowarzyszeń (o ile ich statut na to pozwala), ale tylko osoby mieszkające w Polsce na stałe mogą tworzyć takie stowarzyszenia. Przedstawiony w listopadzie 2010 roku projekt ustawy znosił warunek, aby wśród założycieli byli obywatele polscy, został on jednak wycofany w marcu 2011 roku.
- Ustawa o związkach zawodowych daje prawo do tworzenia związków zawodowych i przystępowania do nich wszystkim „pracownikom, bez względu na podstawę stosunku pracy”, zgodnie jednak z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej, członkostwo w partiach politycznych przysługuje tylko obywatelom polskim.
- Dokument „Polityka migracyjna Polski– stan obecny i postulowane działania” nie propaguje, jak się wydaje, wielokulturowego modelu zachowań migrantów. Zamiast tego zdaje się faworyzować pewien rodzaj asymilacji. Jednocześnie określa te formy udziału migrantów w życiu publicznym, które mają być upowszechniane, na przykład zwiększenie roli diaspor w integracji obcokrajowców.
- Politycy koalicji rządowej za niezbędny warunek pełnej partycypacji uznali obywatelstwo. Zauważyli oni skłonność do postrzegania imigrantów jako „gości”, zwłaszcza ze strony polityków i urzędników szczebla lokalnego, którzy – według ich własnych słów – wolą „rozwiązywać lokalne sprawy samodzielnie”.
- Mimo niewielkiego budżetu, Europejski Fundusz na rzecz Integracji Obywateli Państw Trzecich jest widoczny, ciesząc się zainteresowaniem zarówno organizacji pozarządowych, które pomagają migrantom, jak i stowarzyszeń imigrantów. Chociaż kwestie dotyczące migrantów nadal nie stanowią priorytetów ogólnych działań, fundusz odgrywa ważną rolę jako swoiste laboratorium różnych metod integracji.

- Większość organizacji imigrantów została zarejestrowana stosunkowo niedawno, wcześniej funkcjonowały one bez osobowości prawnej. Wśród tych podmiotów można zauważyć większą specjalizację – ich działania są skierowane do własnej grupy etnicznej, na przykład wietnamskiej czy ukraińskiej.
- Przedstawiciele organizacji imigrantów nie dostrzegają woli polskich władz w propagowaniu aktywności migrantów. Ich zdaniem, władze nie są zainteresowane sprawami związanymi z integracją, a jedynie kontrolą migracji i ograniczaniem dostępu do krajowego rynku pracy oraz do terytorium kraju.
- Według respondentów, kwestie związane z partycypacją polityczną i obywatelską nie są obecne w mediach. Obcokrajowców najczęściej wymienia się w doniesieniach sportowych. Ponadto dużo jest wiadomości na temat postaw państwa i społeczeństwa przyjmującego wobec nowych przybyszów. W informacjach w mediach imigrantów przedstawia się albo jako ofiary niejasnych, zbyt skomplikowanych, czasem nawet absurdalnych procedur biurokratycznych, albo jako ofiary działań przestępczych, głównie o podłożu rasistowskim.

Wstęp

Od lat siedemdziesiątych XX wieku uczestnictwo w życiu politycznym stanowi ważny element strategii integracji i coraz częściej staje się przedmiotem dyskusji. Wyniki Indeksu Polityki Integracji Migrantów (*Migrant Integration Policy Index*, MIPEX) wskazują, że większość imigrantów w Unii Europejskiej ma ograniczone możliwości wywierania wpływu i decydowania o kierunkach polityki w kwestiach, które ich dotyczą¹.

Jednocześnie traktat lizboński ustanowił ramy prawne działań Unii Europejskiej na rzecz integracji imigrantów, z kolei Rada Europejska przyjęła *Program sztokholmski* (grudzień 2009 roku), w którym państwa członkowskie uzgodniły, że „pomyślna integracja legalnie przebywających obywateli państw trzecich pozostaje kluczem do maksymalizacji korzyści płynących z imigracji [...]. Cel zakładający przyznanie wszystkim porównywalnych praw, obowiązków i możliwości znajduje się w samym centrum europejskiej współpracy w dziedzinie integracji”².

Jak wskazują różne raporty, Polska – obok innych krajów Europy Środkowej –

¹ <http://www.mipex.eu>

² Rada Europejska, *Program sztokholmski – otwarta i bezpieczna Europa dla dobra i ochrony obywateli*, 2010/C 115/01, s.

nadal ma regulacje prawne odmawiające imigrantom podstawowych swobód politycznych. Niniejszy raport sporządzono, aby odpowiedzieć na następujące pytania badawcze:

- Jakie formy partycypacji (prawo do członkostwa i tworzenia organizacji pozarządowych, związków zawodowych lub partii politycznych, prawo do udziału w wyborach – głosowanie, kandydowanie, mechanizmy konsultacyjne lub organy doradcze, polityka państwa na rzecz wsparcia partycypacji politycznej imigrantów) są otwarte dla obywateli państw trzecich?
- Jakie formy partycypacji są niedostępne dla obywateli państw trzecich i w jakim stopniu jest to zgodne z prawem?
- Jakie ukryte przeszkody ograniczają udział obywateli państw trzecich w życiu społecznym i politycznym?
- Czy problemy partycypacji rozwiązuje się za pośrednictwem programów realizowanych w ramach Europejskiego Funduszu na rzecz Integracji Obywateli Państw Trzecich?

Pierwszy rozdział niniejszej publikacji jest oparty na danych wtórnych i na badaniach podstawowych. W kwietniu 2011 roku przeprowadzono wywiady z trzema przedstawicielami koalicji rządowej w komisjach parlamentarnych: dwoma posłami (Platformy Obywatelskiej oraz Polskiego Stronnictwa Ludowego) i senatorem Platformy Obywatelskiej. Ponadto zrealizowano dwa wywiady z urzędnikami: specjalistą zarządzającym Europejskim Funduszem na rzecz Integracji Obywateli Państw Trzecich w Ministerstwie Pracy i Polityki Społecznej oraz z dyrektorem Wydziału Spraw Cudzoziemców w Mazowieckim Urzędzie Wojewódzkim³.

Rozdział drugi opiera się na czterech wywiadach. Jednego z nich udzielił przedstawiciel polskiej organizacji pozarządowej, która działa na rzecz i w imieniu obywateli państw trzecich, pozostałe trzy wywiady przeprowadzono z przedstawicielami organizacji imigrantów, z których dwie pomagają obywatelom Ukrainy, a jedna wspiera imigrantów z Afryki. Ze względu na niepełne informacje zebrane podczas tych rozmów, badania poszerzono o opinie ekspertów na temat udziału imigrantów w życiu politycznym i obywatelskim.

Przedstawiciele państwa, polityka krajowa i europejska

Prawodawstwo

Ramy normatywne

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej gwarantuje wszystkim osobom:

- „wolność wyrażania swoich poglądów” (art. 54),
- „wolność organizowania pokojowych zgromadzeń” (art. 57),
- „wolność zrzeszania się” (art. 58)⁴.

Polska nie ratyfikowała i – jak mówi najnowszy raport Europejskiej Komisji Przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji (European Commission against Racism and Intolerance, ECRI) – nie planuje obecnie podpisywać europejskiej konwencji o udziale cudzoziemców w życiu publicznym na szczeblu lokalnym, przyjętej 5 lutego 1992 roku. Artykuł 6 konwencji „przyznaje każdemu cudzoziemcowi”, który od co najmniej pięciu lat mieszka w danym kraju, „prawo do udziału w głosowaniu oraz prawo do kandydowania w wyborach do władz lokalnych”. Ponadto konwencja (w art. 5) zobowiązuje władze krajowe do usunięcia przeszkód prawnych i innych, które utrudniają zakładanie ciał doradczych, umożliwiających „dyskusję i formułowanie opinii, życzeń i trosk cudzoziemców zamieszkałych na jej terytorium w sprawach, które szczególnie ich dotyczą, w odniesieniu do lokalnego życia publicznego”⁵. Opublikowane w 2010 roku sprawozdanie Europejskiej Komisji Przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji na temat Polski ponawia wcześniejsze zalecenia Rady Europy, żeby kraj ten ratyfikował konwencję. Warto zauważyć, że wszystkie kraje skandynawskie i dwa państwa sąsiadujące z Polską (Czechy i Litwa) podpisały lub ratyfikowały konwencję⁶. W przywoływanym sprawozdaniu podkreślono również, że władze Rzeczypospolitej Polskiej stwierdziły, że „dały już wszystkim obywatelom Unii Europejskiej prawo do głosowania i kandydowania w wyborach lokalnych i nie są przygotowane na pójście dalej”⁷.

---

³ Por. <http://www.mazowieckie.pl/portal/en/25/22/Contact.html> [dostęp: 10 stycznia 2012 roku].

⁴ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku – <http://www.senat.gov.pl/o-senacie/senat-wspolczesny/wybrane-akty-prawne/konstytucja> [dostęp: 10 stycznia 2012 roku].

⁵ Konwencja w sprawie udziału cudzoziemców w życiu publicznym na szczeblu lokalnym z dnia 5 lutego 1992 roku – <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/144.htm> [dostęp: 10 stycznia 2012 roku].

⁶ Według stanu na 5 czerwca 2009 roku, następujące państwa należące do Rady Europy podpisały lub ratyfikowały konwencję: Albania, Cypr, Czechy, Dania, Finlandia, Holandia, Islandia, Litwa, Norwegia, Słowenia, Szwecja, Wielka Brytania, Włochy. Por.

<http://www.conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=144&CM=2&DF=6/14/2009&CL=ENG> [dostęp: 10 stycznia 2012 roku].

⁷ *Sprawozdanie ECRI na temat Polski (czwarty cykl monitorowania)*, przyjęte 28 kwietnia 2010 roku, s. 13.

Prawa wyborcze

Czynne i bierne prawo wyborcze w wyborach krajowych jest ograniczone do obywateli polskich⁸. Poprawki do ustawy o wyborach lokalnych (ordynacji samorządowej), które weszły w życie z dniem 1 maja 2004 roku, rozszerzyły zarówno czynne, jak i bierne prawa w wyborach lokalnych, obejmując nimi obywateli państw członkowskich Unii Europejskiej mieszkających na stałe w danym okręgu wyborczym⁹. Poprawka ta stanowiła minimalny warunek przystąpienia do Wspólnoty. Polska mogłaby jednak rozważyć to, że obywatele krajów spoza Unii Europejskiej mają prawo głosu w wyborach samorządowych w dziewiętnastu państwach europejskich¹⁰.

Nawet ograniczone rozszerzenie praw wyborczych i objęcie nimi niektórych cudzoziemców spotkało się ze sprzeciwem politycznym w Polsce. Grupa nacjonalistycznych parlamentarzystów złożyła zapytanie do Trybunału Konstytucyjnego w sprawie konstytucyjności rozszerzenia prawa udziału w wyborach do Parlamentu Europejskiego na obywateli państw członkowskich Unii Europejskiej zamieszkałych w Polsce. Trybunał Konstytucyjny w orzeczeniu z dnia 31 maja 2004 roku uznał to rozszerzenie za zgodne z konstytucją, uznając prawo obywateli państw członkowskich Unii Europejskiej do uczestnictwa w wyborach do Parlamentu Europejskiego za jedno z ich podstawowych praw, i odrzucił interpretację, mówiącą, że skoro „posłowie do Parlamentu Europejskiego są przedstawicielami Narodów państw Unii Europejskiej”, to wynika z tego, że „czynne i bierne prawa wyborcze w wyborach do Parlamentu Europejskiego mogą być realizowane przez obywatela EU wyłącznie w ramach tej wspólnoty narodowej, z którą wiąże go więź obywatelstwa narodowego”¹¹.

Prawo do zrzeszania się

Konstytucyjna gwarancja wolności zrzeszania się jest określona w ustawie z dnia 7 kwietnia 1989 roku – Prawo o stowarzyszeniach, która określa stowarzyszenie jako „dobrowolne, samorządne, trwałe zrzeszenie o celach niezarobkowych” (art. 2 ust. 1). Na mocy tego prawa wszyscy cudzoziemcy mogą wstępować do istniejących stowarzyszeń (jeśli ich statut na to pozwala), ale jedynie osoby mające pobyt stały w

---

⁸ Art. 6, 8 ustawy z dnia 12 kwietnia 2001 roku – Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 2007 r., Nr 190, poz. 1360).

⁹ Art. 6a, 7 ustawy z dnia 16 lipca 1998 roku – Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw (Dz.U. z 2010 r., Nr 176, poz. 1190).

¹⁰ T. Huddleston, J. Niessen, E.N. Chaoimh, E. White, *Migrant Integration Policy Index III*, British Council and Migration Policy Group, Brussels 2011, s. 18 – <http://www.mipex.eu/download>.

¹¹ Trybunał Konstytucyjny, wyrok z dnia 31 maja 2004 roku, K 15/04: *Udział cudzoziemców w wyborach do Parlamentu Europejskiego* – http://www.trybunal.gov.pl/omowienia/documents/K_15_04_PL.pdf [dostęp: 10 stycznia 2012 roku].

Polsce mogą tworzyć takie stowarzyszenia¹². Artykuł 4 wymaga, aby osoby niebędące obywatelami polskimi przed utworzeniem stowarzyszenia wykazały się stałym zameldowaniem na terytorium Polski. Ograniczenie to nie ma zastosowania w wypadku fundacji, które na mocy odrębnej ustawy mogą tworzyć wszystkie osoby, bez względu na ich status pobytu. Jedynym warunkiem jest to, aby fundacja mieściła się w Polsce¹³. Termin „zrzeszać się w stowarzyszeniach”, użyty w omawianej ustawie w stosunku do obcokrajowców, jest jednak nieprecyzyjny i mógłby być rozumiany wąsko w znaczeniu „uczestniczyć”, nie zaś „tworzyć”. Ograniczenie to było krytykowane za nadmierne zawężanie stosowania normy konstytucyjnej (profesor Hubert Izdebski z Uniwersytetu Warszawskiego) i za przejaw naruszenia Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (Maciej Bernatt z Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka)¹⁴.

W opinii opublikowanej w styczniu 2009 roku profesor Hubert Izdebski zauważył, że ograniczenie to jest nie do utrzymania, ponieważ narusza powszechne prawo człowieka i zakłóca lokalny „rynek organizacji pozarządowych”, spychając Polskę jedynie do roli miejsca powoływania oddziałów stowarzyszeń międzynarodowych i stanowiąc przeszkodę w tworzeniu stowarzyszeń prawdziwie międzynarodowych. Ekspert wezwał do uchylecia art. 4 ustawy i zastąpienia – w części określającej założycieli stowarzyszenia – terminu „obywatele polscy” określeniem „każdy”, a także do przyznania międzynarodowym stowarzyszeniom prawa do prowadzenia działalności w Polsce bez konieczności otwierania tutaj osobnej placówki¹⁵.

Ograniczenie to usunął projekt zmiany prawa o stowarzyszeniach, przedstawiony 4 listopada 2010 roku przez grupę senatorów pod kierunkiem Łukasza Abgarowicza z Platformy Obywatelskiej. W projekcie nie wprowadzono rozróżnienia między obcokrajowcami a obywatelami polskimi, rozszerzając to prawo na wszystkie osoby fizyczne i prawne w zakresie przewidzianym przez kodeks cywilny¹⁶. Po ostrym sprzeciwie organizacji społeczeństwa obywatelskiego (niezwiązanym z kwestią praw cudzoziemców) inicjatorzy 3 marca 2011 roku wycofali jednak projekt¹⁷.

---

¹² Art. 4 ustawy z dnia 7 kwietnia 1989 roku – Prawo o stowarzyszeniach (Dz.U. z 1989 r., Nr 20, poz. 104; Dz.U. z 1990 r., Nr 14, poz. 86).

¹³ Ustawa z dnia 6 kwietnia 1984 roku o fundacjach (Dz.U. z 1991 r., Nr 46, poz. 203).

¹⁴ E. Grączewska-Ivanova, *Rejestracja stowarzyszeń sprzeczna z prawem Unii*, „Gazeta Prawna”, 27 kwietnia 2009 roku – http://prawo.gazetaprawna.pl/artykuly/313767,rejestracja_stowarzyszen_sprzeczna_z_prawem_unii.html [dostęp: 3 kwietnia 2011 roku].

¹⁵ H. Izdebski, *Prawne warunki funkcjonowania stowarzyszeń w Polsce. Propozycje zmian legislacyjnych*, „Opinie i Ekspertyzy” (OE-101), Biuro Informacji i Dokumentacji, Kancelaria Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, styczeń 2009 roku – <http://www.isp.org.pl/kompas/files/izdebski.doc> [dostęp: 10 stycznia 2012 roku].

¹⁶ Art. 2 projektu ustawy o stowarzyszeniach, druk senacki nr 1028 – <http://www.senat.gov.pl/k7/dok/dr/1000/1028w.pdf> [dostęp: 10 stycznia 2012 roku].

¹⁷ *Ibidem*.

Członkostwo w związkach zawodowych i partiach politycznych

Artykuł 59 konstytucji zapewnia wolność zrzeszania się w związkach zawodowych i w organizacjach pracodawców, zastrzegając, że zakres tej wolności nie może podlegać ograniczeniom ustawowym, z wyjątkiem sytuacji wynikających z umów międzynarodowych. Ustawa o związkach zawodowych przyznaje prawo do tworzenia i przystępowania do związków zawodowych wszystkim „pracownikom bez względu na podstawę stosunku pracy”¹⁸.

Na mocy polskiej konstytucji, członkostwo w partiach politycznych jest ograniczone do obywateli polskich (art. 11). Ograniczenie to jest powtórzone w ustawie z dnia 27 czerwca 1997 roku o partiach politycznych, której art. 2 stanowi, że „członkami partii politycznych mogą być obywatele Rzeczypospolitej Polskiej”¹⁹. Szerszą interpretację tej normy konstytucyjnej zaproponował Adam Bodnar, sekretarz Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka. Postulował on taką zmianę w przywoływanej ustawie, która zezwalałaby na członkostwo w polskich partiach politycznych obywatelom państw Unii Europejskiej²⁰. Jednocześnie pytani o to politycy nie widzieli potrzeby umożliwienia uzyskiwania członkostwa w partiach politycznych przez cudzoziemców niemających obywatelstwa polskiego. Respondenci podkreślali jednak „sukcesy” urodzonych za granicą polskich obywateli, pełniących obowiązki parlamentarzysty czy burmistrza albo będących członkami ich partii²¹.

Prawo do zgromadzeń

Konstytucyjna wolność zgromadzeń jest potwierdzona ustawowo. Artykuł 1 ustawy z 5 lipca 1990 roku – Prawo o zgromadzeniach przyznaje „każdemu” prawo do pokojowych zgromadzeń, zdefiniowanych jako „zgrupowanie co najmniej 15 osób, zwołane w celu wspólnych obrad lub w celu wspólnego wyrażenia stanowiska”. Również cudzoziemcy mogą organizować takie zgromadzenia, gdyż art. 3 tej ustawy przyznaje prawo organizowania zgromadzeń wszystkim osobom posiadającym pełną zdolność do czynności prawnych²².

---

¹⁸ Art. 2 ustawy z dnia 23 maja 1991 roku o związkach zawodowych (Dz.U. z 2001 r., Nr 79, poz. 854).

¹⁹ Dz.U. z 1997 r., Nr 98, poz. 604.

²⁰ A. Bodnar, *Piąty raport Komisji Europejskiej o obywatelstwie UE – konieczność zmiany ustawy o partiach politycznych*, 23 czerwca 2008 roku – <http://www.prawaczlowieka.edu.pl/index.php?dok=e794a80eb109162d579df51db6d52e223bb0e9be-d3> [dostęp: 10 stycznia 2012 roku].

²¹ Na przykład radny Platformy Obywatelskiej John Godson, urodzony w Nigerii, został w grudniu 2010 roku pierwszym polskim posłem pochodzącym z Afryki.

²² Dz.U. z 1990 r., Nr 51, poz. 297.

Strategie krajowe

Dokumenty strategiczne

Eksperti od dawna wskazują, że krajowa polityka wobec cudzoziemców nie jest prowadzona zgodnie z podejściem strategicznym. Przejawem tego jest opóźnienie w opracowaniu dokumentu „Polityka migracyjna Polski– stan obecny i postulowane działania”, określana również strategią polityki migracyjnej. Mimo że prace nad strategią rozpoczęły się w 2003 roku, dokument ten został przedstawiony dopiero 6 kwietnia 2011 roku²³. Zgodnie z wstępnymi deklaracjami Departamentu Polityki Migracyjnej w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Administracji²⁴, w strategii wiele uwagi poświęcono kwestiom integracji cudzoziemców, w tym między innymi:

- definicji celu integracji – umożliwieniu migrantowi niezależnego funkcjonowania w Polsce,
- ułatwionej możliwości zamieszkania po wykazaniu określonego poziomu integracji (na przykład stopnia znajomości języka polskiego),
- komplementarności finansowania z budżetu państwa i Europejskiego Funduszu na rzecz Integracji Obywateli Państw Trzecich,
- wsparciu działań zapoznających polskie społeczeństwo z problemami i troskami imigrantów oraz imigrantów z sytuacją życia w Polsce.

Strategia, jak się wydaje, nie upowszechnia wielokulturowego modelu działalności migrantów, wspiera bowiem pewną formę asymilacji, co można wywnioskować z następujących celów projektu strategii:

- „Biegła znajomość języka polskiego jest uznawana za niezbędną dla skutecznej integracji”,
- „Preferencje dla cudzoziemców polskiego pochodzenia w uzyskaniu zezwolenia na pobyt i pracę”,
- „Wprowadzenie preferencyjnych ścieżek naturalizacji małżonków obywateli Polski i cudzoziemców władających językiem polskim”.

Strategia postrzega imigrację dychotomicznie, upatrując w niej, z jednej strony, możliwość wykorzystania potencjału demograficznego, gospodarczego i kulturowego migrantów, z drugiej jednak strony przewiduje „potencjalne napięcia społeczne i brak tolerancji ze strony obywateli kraju przyjmującego, spowodowane odległością kulturową, jak również pośrednią i bezpośrednią konkurencją na rynku pracy”²⁵.

---

²³ *Nowa polityka migracyjna Polski*, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, Warszawa, 6 kwietnia 2011 roku – http://www.mswia.gov.pl/portal/pl72/9071/Nowa_polityka_migracyjna_Polski.html [dostęp: 10 stycznia 2012 roku].

²⁴ M. Prus, *Strategia migracyjna dla Polski: stan prac, wyzwania*, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, Warszawa, 23 listopada 2009 roku.

²⁵ *Nowa polityka migracyjna Polski*, op. cit., s. 12.

Strategia zawiera wskazówki dotyczące form udziału migrantów w życiu publicznym, które mają być propagowane. Wśród zaleceń w tym zakresie wymienia się następujące:

- zwiększenie roli diaspor w integracji cudzoziemców,
- wsparcie organizacji migrantów w „aktywnym współistnieniu w społeczeństwie obywatelskim”, określonym między innymi jako reprezentacja interesów i propagowanie własnej społeczności,
- budowanie „płaszczyzn współpracy”, umożliwiających stowarzyszeniom migrantów i indywidualnym migrantom współpracę z polskimi stowarzyszeniami i fundacjami oraz ze społecznościami w kwestiach kulturowych i społecznych,
- wzmocnienie roli państwa w dostarczaniu migrantom informacji na temat legalnego zatrudnienia i pobytu w Polsce²⁶.

Zalecenia te wynikają z diagnozy postawionej w strategii, w której zwraca się uwagę na brak silnych diaspor migrantów (z wyjątkiem diaspory wietnamskiej i ormiańskiej) i uznaje za problem rozproszenie migrantów, niemających „wsparcia lub poczucia wspólnoty”, jakie zapewnia diaspora. W dokumencie przyznaje się jednak, że niewielka, jak dotąd, skala stałej imigracji, nieobecność tej kwestii w debacie politycznej i brak jej społecznej świadomości sprawiły, że nie uruchomiono programów integracyjnych dla innych migrantów niż uchodźcy²⁷.

Strategia migracji w ogłoszonym brzmieniu nie odbiega od strategicznych kierunków nakreślonych w innych dokumentach dotyczących średnioterminowych i długoterminowych planów państwa. Rząd przyjął 30 grudnia 2008 roku zmiany w *Strategii Rozwoju Kraju na lata 2007–2015*²⁸, w których wezwał do „racjonalnej polityki migracyjnej” jako części pakietu na rzecz wzrostu zatrudnienia. Jest symptomatyczne, że wszystkie deklarowane przedsięwzięcia koncentrują się na utrzymaniu więzi z polskimi migrantami mieszkającymi za granicą i na ich powrocie. Skupienie uwagi na kwestii powrotu Polaków pokrywa się z diagnozą zawartą w pierwotnej wersji strategii, przyjętej w 2006 roku, w której emigrację, zwłaszcza młodych Polaków, uznano za „drenaż kapitału ludzkiego”. Strategia prognozowała „rosnącą migrację do Polski”, ale postrzegała ją negatywnie, przewidując, że doprowadziłaby ona do „pojawienia się nowych problemów prawnych, społecznych i

---

²⁶ *Ibidem*, s. 72.

²⁷ *Ibidem*, s. 68.

²⁸ *Założenia aktualizacji „Strategii Rozwoju kraju 2007–2015 –*

http://www.mrr.gov.pl/rozwoj_regionalny/poziom_krajowy/strategia_rozwoju_kraju_2007_2015/Documents/Zalozenia_aktualizacji_SRK_przyjete_przez_RM_30_grudnia_2008r.pdf [dostęp: 10 stycznia 2012 roku].

związanych z rynkiem pracy”²⁹. W strategii z 2006 roku, zmienionej dwa lata później, podkreślono „komplementarny charakter” imigracji zarobkowej, która byłaby dopuszczalna jedynie po „analizie bilansu migracji” w celu rozwiązania problemu niedoboru pracowników o określonych kwalifikacjach³⁰.

Ograniczone miejsce przyznane sprawom imigracji w rządowych dokumentach strategicznych, opóźnienie w wypracowaniu całościowej strategii migracji i zamknięty charakter prac spotkały się z krytyką ze strony ekspertów. W wywiadzie ze stycznia 2011 roku Magdalena Lesińska, zastępca dyrektora w Ośrodku Badań nad Migracjami Uniwersytetu Warszawskiego, zauważyła, że „oficjalna strategia migracji dla Polski to dokument, który był przygotowywany przez osiem lat i nie został oficjalnie ukończony”. Jej zdaniem, zbyt dużo uwagi poświęcono problemom emigracji kosztem kwestii związanych z imigracją, cała debata ucierpiała zaś dlatego, że polityka migracyjna jest przedmiotem dyskusji w wąskim gronie zainteresowanych³¹. Z kolei Mikołaj Pawlak z Caritas Polska zaapelował w lutym 2011 roku o rozpowszechnienie projektu dokumentu wśród najważniejszych organizacji pozarządowych wspierających imigrantów, żeby mogły one przekazać uwagi przed rozpoczęciem formalnych konsultacji społecznych³².

Integracja migrantów

Inne podejście – bardziej otwarte na uczestnictwo – zostało przyjęte przez Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, które jest głównym organem odpowiedzialnym za społeczną integrację imigrantów. W *Strategii Polityki Społecznej na lata 2007–2013*, przyjętej przez rząd 13 września 2005 roku, priorytet siódmy („społeczna i zawodowa integracja imigrantów”) skupiał się na niektórych problemach związanych z partycypacją obywatelską i polityczną migrantów. Innym priorytetem była „stała współpraca z platformą organizacji reprezentujących imigrantów lub działających na ich rzecz”. Szczególną uwagę zwrócono na konieczność wspierania społeczności uchodźców. Warto zauważyć, że w dokumencie argumentowano potrzebę aktywnego wsparcia organizacji diaspor w związku z niekorzystnymi tendencjami demograficznymi w Polsce, sugerując działania w celu

---

²⁹ *Strategia Rozwoju Kraju 2007–2015*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa, listopad 2006 roku, s. 20 – <http://bip.mrr.gov.pl/Strategia%20Rozwoiu%20Kraiu/Documents/41cc229de0f54a0fb792714f5a362120SRkwangielska0607.zip> [dostęp: 10 stycznia 2012 roku].

³⁰ *Ibidem*, s. 57.

³¹ *Konferencja o kryteriach polityki migracyjnej UE*, depesza Polskiej Agencji Prasowej z 17 stycznia 2011 roku. Por. *European Fortress? The Future of European Union migration policy* – http://www.demoseuropa.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=614&Itemid=130 [dostęp: 10 stycznia 2012 roku].

³² M. Pawlak, *Stanowisko w sprawie opublikowanego w dniu 24 lutego 2011 roku projektu założeń do projektu ustawy o cudzoziemcach w ramach konsultacji społecznych*, 14 marca 2011 roku – <http://grafitstudio.pl/praktyki->

zachęcenia młodszego pokolenia migrantów do zasilenia istniejących diaspor³³.

W lutym 2007 roku premier powołał Międzyresortowy Zespół do spraw Migracji. Jedną z grup roboczych w ramach zespołu zajmuje się integracją obcokrajowców. Zadania grupy roboczej, której przewodniczy minister pracy i polityki społecznej, obejmują współpracę z organizacjami pozarządowymi oraz opracowanie rocznych i wieloletnich programów dla Europejskiego Funduszu na rzecz Integracji Obywateli Państw Trzecich (European Fund for the Integration of Third-country Nationals)³⁴. W skład grupy wchodzi przedstawiciele ministerstw, samorządów oraz organizacji międzynarodowych i pozarządowych. W 2011 roku, po dwuletniej przerwie, grupa robocza zebrała się już dwukrotnie, a podczas jej ostatniego posiedzenia, które odbyło się 3 marca 2011 roku, stwierdzono, że głównym celem tego gremium będzie „wypracowanie kierunków dla polskiej polityki integracji” przez ścisłe konsultacje z całym środowiskiem organizacji pozarządowych, które są zaangażowane w kwestie integracji w Polsce³⁵.

Kolejnym przejawem otwartości administracji państwowej na opinie organizacji pozarządowych w ramach planowania polityki integracyjnej Polski było badanie, jakie Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji przeprowadziło w latach 2009–2011 wśród 97 instytucji i organizacji, w tym 16 organizacji imigrantów i mniejszości. Niestety, na ankietę odpowiedziało tylko siedem organizacji pozarządowych i jedno stowarzyszenie imigrantów. Sprawia to, że rezultaty badania obejmują przede wszystkim stanowisko rządu w kwestii kierunków polityki integracji prowadzonej przez państwo. Analiza wyników ankiety, opublikowana w styczniu 2011 roku³⁶, pokazuje jednak charakter dyskusji o znaczeniu uczestnictwa migrantów w życiu publicznym dla integracji tych osób.

Na pytanie o to, czy cudzoziemcy powinni się adaptować, asymilować czy integrować z polskim społeczeństwem, większość respondentów wskazała pewną formę integracji, niektórzy badani podkreślili zaś znaczenie aktywnego uczestnictwa w tym procesie. Na przykład wojewoda lubelski określił „pełne uczestnictwo w życiu społecznym i politycznym” jako jeden ze wskaźników integracji, podczas gdy wojewodowie z Warszawy i Łodzi zwrócili uwagę na znaczenie udziału imigrantów w

---

integracji/images/stories/aktualnosci/110314%20-%20pismo%20do%20mswia.pdf [dostęp: 10 stycznia 2012 roku].

³³ *Strategia polityki społecznej na lata 2007–2013*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2005, s. 40.

³⁴ P. Babis, *Integracja imigrantów w Polsce*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa –

http://www.slovo21.cz/prilohy/PaulinBabis_Integration_of_immigrants_in_Poland-ost.pdf [dostęp: 10 stycznia 2012 roku].

³⁵ Stwierdzenie Pauliny Babis, przewodniczącej grupy roboczej z Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej –

[http://grafitstudio.pl/praktyki-](http://grafitstudio.pl/praktyki-integracji/images/stories/aktualnosci/relacja%20ze%20spotkania%20grupy%20roboczej%20ds.pdf)

[integracji/images/stories/aktualnosci/relacja%20ze%20spotkania%20grupy%20roboczej%20ds.pdf](http://grafitstudio.pl/praktyki-integracji/images/stories/aktualnosci/relacja%20ze%20spotkania%20grupy%20roboczej%20ds.pdf) [dostęp: 10 stycznia 2012 roku].

³⁶ *Analiza ankiety na temat polityki integracyjnej*, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, Warszawa, styczeń 2011 roku – http://www.forummigracyjne.org/files/171/Analiza_ankiety_integracyjnej.pdf [dostęp: 10 stycznia 2012 roku].

programach integracyjnych. Ministerstwo Spraw Zagranicznych odrzuciło możliwość asymilacji, podczas gdy jeden z wojewodów zasugerował, że migranci powinni zdecydować, którą formą relacji ze społeczeństwem przyjmującym byliby zainteresowani. Asymilacja była zazwyczaj uznawana za nieodpowiednią dla tych imigrantów, którzy „pochodzą z innych tradycji kulturowych lub religijnych”, szczególnie dla Czechenów. Niektórzy respondenci zauważyli, że integracja może następować po adaptacji i może być interesująca tylko dla części migrantów, gdyż wiele osób, które niedawno przybyły do Polski, wciąż nie jest zainteresowanych stałym pobytem w kraju, traktując go jako etap pośredni w drodze do bardziej rozwiniętych państw. Stowarzyszenie Ormian (jedyna organizacja imigrantów i mniejszości, która odesłała ankietę) odpowiedziało, że proponowane warianty przedstawiają etapy długiego procesu.

Konsultacje na szczeblu lokalnym

Podczas wywiadu szef Wydziału Spraw Cudzoziemców w Mazowieckim Urzędzie Wojewódzkim, który przyjmuje większość wniosków o legalizację pobytu, przedstawił inicjatywy mające na celu informowanie migrantów o ich prawach oraz metody konsultacji z imigranckimi organizacjami pozarządowymi. W ramach projektu „centrum informacyjnego”, finansowanego przez Europejski Fundusz na rzecz Integracji Obywateli Państw Trzecich, urząd zajął się niektórymi problemami rozpoznanymi w trakcie niezależnej oceny, jaką w 2009 roku przeprowadził Instytut Spraw Publicznych. Utworzono biuro pomocy, w którym umieszczono tablice z informacjami na temat procedur w najpopularniejszych językach (poczynając od ukraińskiego i wietnamskiego), i przeprowadzono serię szkoleń, podczas których pracownicy urzędu doskonalili swoje umiejętności w zakresie obsługi klienta i podnosili stopień swojej świadomości kwestii wielokulturowości.

We współpracy z organizacjami pozarządowymi specjalizującymi się w dziedzinie pomocy dla imigrantów urząd zrealizował dwie inne inicjatywy: telefon interwencyjny i witrynę internetową (wspólnie z Polskim Forum Migracji) oraz Centrum Informacyjne dla Cudzoziemców (wspólnie ze Stowarzyszeniem Interwencji Prawnej)³⁷.

Dnia 12 marca 2008 roku powołano Wydział Spraw Cudzoziemców, mający na celu dotarcie do migrantów i określenie ich problemów, oraz „Forum cudzoziemców” – jako jedną z płaszczyzn współpracy regionalnej administracji państwowej z organizacjami społeczeństwa obywatelskiego. Zdaniem dyrektora wydziału, „Forum

---

³⁷ *Kierunki zmian w obsłudze migrantów na przykładzie działania Wydziału Spraw Cudzoziemców Mazowieckiego Urzędu*

cudzoziemców” wyszło naprzeciw krytyce ze strony organizacji pozarządowych, prowadząc do poprawy systemu obsługi obcokrajowców ubiegających się o legalizację pobytu, a także inicjując wymianę opinii i podejmowanie wspólnych działań służących rozwiązywaniu ich problemów. Współpraca w ramach forum pozwoliła „przełamać lody” między stronami, co zaowocowało decyzją, aby procedury i praktyki przyznawania prawa pobytu poddać ocenie zespołu pozarządowego³⁸.

Partie polityczne

Tematyka imigracji nie pojawia się w programach wyborczych najważniejszych partii politycznych. Program Platformy Obywatelskiej przed wyborami parlamentarnymi w 2007 roku proponował zamiast tego tworzenie zachęt skłaniających do powrotu polskich emigrantów, którzy po 2004 roku masowo wyjeżdżali z kraju do innych państw członkowskich Unii Europejskiej³⁹. W trakcie wywiadu z przedstawicielem partnera w koalicji rządowej ustalono, że Polskie Stronnictwo Ludowe podziela to przekonanie, koncentrując się na możliwości powrotu polskich emigrantów, nie zaś na postrzeganiu imigrantów jako sposobu na rozwiązanie potrzeb gospodarczych kraju.

W pracy badawczej poświęconej dyskusji o imigracji wśród polskich ugrupowań parlamentarnych w latach 2001–2005 zauważono, że obecność i aktywność cudzoziemców nie miała większego znaczenia w programach partii politycznych. Warto podkreślić, że w tym czasie żadna z dwóch partii obecnie tworzących rząd (Platforma Obywatelska i Polskie Stronnictwo Ludowe) ani największa dziś partia opozycyjna (Prawo i Sprawiedliwość) nie przejawiały jakiegokolwiek zainteresowania tymi kwestiami. Jedynymi partiami, które umieściły to zagadnienie w swoich programach, były ugrupowania lewicy (Sojusz Lewicy Demokratycznej) i radykalnej prawicy (Liga Polskich Rodzin)⁴⁰. Kwestie związane z partycypacją obywatelską i polityczną znajdują się w gestii dwóch resortów: Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji⁴¹, kierowanego przez ministra wyznaczonego przez Platformę Obywatelską (odpowiadającego za legalizację pobytu i stosunki z organizacjami pozarządowymi), oraz Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej,

---

Wojewódzkiego, Mazowiecki Urząd Wojewódzki, Warszawa, 29 marca 2010 roku [prezentacja].

³⁸ I. Szewczyk, *Współpraca Wojewody Mazowieckiego z organizacjami pozarządowymi na przykładzie Forum Cudzoziemców*, Mazowiecki Urząd Wojewódzki, Warszawa, 28 stycznia 2010 roku [prezentacja].

³⁹ *Program PO. Polska zasługuje na cud gospodarczy*, Platforma Obywatelska, Warszawa 2007 – <http://www.platforma.org/pl/program>.

⁴⁰ M. Trojanowska-Strzęboszewska, *Kształtowanie się stanowisk politycznych na temat imigracji i imigrantów w Polsce w latach 2001–2005*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2010.

⁴¹ W nowym rządzie, sformowanym pod koniec 2011 roku, resort ten funkcjonuje jako Ministerstwo Spraw Wewnętrznych.

kierowanego przez ministra wyznaczonego przez Polskie Stronnictwo Ludowe, mniejszego partnera w koalicji rządowej (odpowiedzialnego za integrację społeczną migrantów). Partie polityczne są również reprezentowane w komisjach parlamentarnych, które inicjują i opiniują istotne przepisy – Sejmowej Komisji Administracji i Spraw Wewnętrznych oraz Senackiej Komisji Praw Człowieka, Praworządności i Petycji.

Pytani politycy przyznali, że kwestia obecności migrantów w polskim społeczeństwie wciąż ma marginalne znaczenie w debacie politycznej w Polsce. Niemniej jednak nie zgadzali się oni na otwartość polskiej elity politycznej na udział imigrantów w życiu politycznym – ogólnie rzecz biorąc, traktowali obywatelstwo jako warunek wstępny pełnej partycypacji (było to szczególnie wyraźne w wypadku przedstawiciela Polskiego Stronnictwa Ludowego). Zauważali ponadto skłonność do postrzegania imigrantów jako „gości”, zwłaszcza wśród polityków i urzędników samorządowych, którzy – jak sami twierdzą – wolą „rozwiązywać lokalne sprawy samodzielnie”. Politycy Platformy Obywatelskiej uznawali poziom centralny za bardziej obiecujący, gdy chodzi o włączenie naturalizowanych migrantów do życia politycznego, wskazując członkostwo w ich partii naturalizowanego posła pochodzenia afrykańskiego jako dowód ich otwartości na partycypację polityczną imigrantów.

W powszechnej opinii polityków, media nie zapewniają odpowiedniego wizerunku imigrantów ani możliwości zwiększenia ich udziału w życiu politycznym, są oni również zgodni, że przekaz medialny koncentruje się na sensacyjnych wiadomościach lub indywidualnych sytuacjach, często uwypuklając wypadki konfliktu. Ich zdaniem, media przeważnie zauważają problemy poszczególnych migrantów (zwłaszcza w zakresie procedur legalizacji pobytu lub nakazów deportacji dotyczących migrantów polskiego pochodzenia albo mających stałe związki z Polską) i współczują ich losowi, nie rozpatrują jednak tej kwestii bardziej ogólnie (systemowo). Jeden z posłów stwierdził podczas wywiadu, że relacje medialne są oderwane od ogólnych nastrojów społecznych, media mają bowiem zagranicznych właścicieli i są bardziej liberalne w tej sprawie, niż wynikałoby to z opinii społecznej.

Politycy dostrzegają, że urzędy wojewódzkie, odpowiedzialne za legalizację pobytu imigrantów, nie wykazują dostatecznej aktywności w udzielaniu porad cudzoziemcom zainteresowanym udziałem w działalności społecznej i politycznej. Jeden z respondentów stwierdził, że urzędy „wykonują swoje obowiązki”, ale nie wykraczają poza nie. Niewielką widoczność struktur państwowych potwierdziło to,

że żaden z uczestników sondażu nie potrafił podać szczegółów funkcjonowania Europejskiego Funduszu na rzecz Integracji Obywateli Państw Trzecich – jeden z nich w ogóle o nim nie słyszał, a dwóch innych wiedziało tylko, że taki fundusz istnieje.

Politycy uważali, że ich spotkania z obcokrajowcami mają znaczenie i są podstawową formą angażowania imigrantów w egzekwowanie swoich praw. Wskazali nawet podnoszenie świadomości jako priorytetową działalność Europejskiego Funduszu na rzecz Integracji Obywateli Państw Trzecich i innych funduszy, uważając to za zachętę do podejmowania przez imigrantów indywidualnych inicjatyw w celu umocnienia swojej pozycji na rynku pracy i w społeczeństwie, a także za niezbędny warunek partycypacji politycznej i obywatelskiej imigrantów. Tylko jeden przedstawiciel Platformy Obywatelskiej uznał swoją partię za skłonny do przyznania imigrantom praw wyborczych, podczas gdy dwaj inni politycy tego ugrupowania potraktowali taki pogląd jako zbyt pochopny.

Europejski Fundusz na rzecz Integracji Obywateli Państw Trzecich

Ostatnie badanie – dotyczące skuteczności działań ułatwiających integrację społeczną migrantów i włączenie ich w rynek pracy, które są podejmowane w Polsce w ramach europejskich programów pomocy – podkreśla główną rolę, jaką Europejski Fundusz na rzecz Integracji Obywateli Państw Trzecich odgrywa w zachęcaniu imigrantów do udziału w życiu publicznym i budowaniu płaszczyzny komunikacji między państwem a migrantami⁴². Fundusz ten jest stosunkowo niewielki (dotacja dla Polski w 2007 roku wyniosła 1209 tysięcy euro, w 2009 roku wzrosła do 2159 tysięcy euro, w 2011 roku miała osiągnąć 2460 tysięcy euro, a w 2013 roku powinna wynieść 3311 tysięcy euro). Mimo skromnych środków ramy funduszu wykraczają poza kwestie aktywizacji rynku pracy i podnoszenia indywidualnych umiejętności, które są typowymi działaniami wspieranymi przez znacznie większy Europejski Fundusz Społeczny. W badaniu zauważono: „Przed uruchomieniem EFI [Europejskiego Funduszu na rzecz Integracji Obywateli Państw Trzecich] oraz PO Kapitał Ludzki, w Ministerstwie Pracy i Polityki Społecznej oraz w Ministerstwie Rozwoju Regionalnego odbyły się spotkania mające zapewnić, że te dwa programy będą komplementarne, ale nie będą się pokrywać co do obszarów wsparcia. EFI wykracza poza kwestie społecznego i gospodarczego dobrobytu migrantów, odnosząc się do potrzeb polityki państwa w bardziej wszechstronny sposób. [...] Wiele z tych projektów, zatwierdzonych w pierwszym konkursie z 2007 r.,

---

⁴² P. Kaźmierkiewicz, *Raport krajowy w sprawie działań EFS wspierających rynek pracy oraz integrację społeczną migrantów i mniejszości*, Komisja Europejska, 2011 rok [materiał niepublikowany].

koncentrowało się na tworzeniu fundamentów krajowej polityki przyjmowania i integracji oraz na likwidowaniu barier kulturowych między przybyszami a społeczeństwem kraju przyjmującego. Niektóre projekty zostały opracowane tak, aby służyć jako modele dla przyszłej polityki państwa lub do budowy kompetencji stowarzyszeń migrantów w zakresie angażowania się w dialog⁴³.

W programach rocznych można zauważyć znaczne wahania dotyczące alokacji zasobów dla różnych działań finansowanych z Europejskiego Funduszu na rzecz Integracji Obywateli Państw Trzecich. Ponad 90% funduszy przyznanych w 2007 roku przeznaczono na działania skierowane do obywateli państw trzecich (60%) i do społeczeństwa kraju przyjmującego (18%) oraz na podtrzymywanie dialogu międzykulturowego (13%). Do 2009 roku udział tych funduszy spadł do 69%, z kolei w 2010 roku zaplanowano przeznaczyć na ten cel 54% środków. Coraz większe dofinansowanie kierowano za to na budowę systemu instytucjonalnego (11% w 2009 roku i planowane 14% w 2010 roku) oraz na badania sytuacji migrantów i ich potrzeb integracyjnych (14% w 2009 roku i 18% w 2010 roku). Nowością było przydzielenie w 2010 roku około 10% środków na wzmocnienie współpracy międzynarodowej⁴⁴. Bardziej szczegółowe informacje na temat rodzajów działalności finansowanych z Europejskiego Funduszu na rzecz Integracji Obywateli Państw Trzecich Instytucja Zarządzająca dostarczyła za 2007 i 2008 rok. Projekty z tego wczesnego okresu rzadko dotyczyły publicznej partycypacji. W 2007 roku wśród działań służących budowaniu dialogu międzykulturowego dwa projekty miały na celu stworzenie płaszczyzny współpracy przez spotkania polskich władz z organizacjami pozarządowymi i stowarzyszeniami migrantów. Uznano, że głównym celem było „przekonanie imigrantów do uczestniczenia w organizowanych działaniach”. W 2008 roku przyjęto projekt utworzenia Krajowej Platformy na rzecz Integracji, której celem byłoby ułatwienie interakcji między migrantami a instytucjami publicznymi odpowiadającymi za świadczenie usług dla imigrantów⁴⁵.

Zmianę w kierunku wsparcia instytucjonalizacji stosunków między migrantami a organami państwa potwierdziła w rozmowie przedstawicielka Europejskiego Funduszu na rzecz Integracji Obywateli Państw Trzecich. Jej zdaniem, fundusz – mimo niewielkiej skali – jest widoczny, wzbudził bowiem zainteresowanie zarówno ze strony organizacji pozarządowych pomagającym migrantom, jak i ze strony

---

⁴³ *Ibidem*, s. 50.

⁴⁴ E. Przetak, *Europejski Fundusz na rzecz Integracji Obywateli Państw Trzecich na lata 2007–2013 w ramach programu ogólnego „Solidarność i zarządzanie przepływami migracyjnymi”*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2008 – http://dialog2008.p1/UserFiles/File/E_Przetak.pps [dostęp: 10 stycznia 2012 roku].

⁴⁵ *Sprawozdania końcowe z realizacji programu rocznego (EFI) za lata 2007, 2008*, Instytucja Wdrażająca Programy Europejskie, Warszawa [b.r.].

stowarzyszeń imigrantów. Co prawda wciąż niewielka liczba migrantów w Polsce sprawia, że kwestie z nimi związane nie są jeszcze kluczowymi priorytetami w całokształcie działalności Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej, ale fundusz odegrał ważną rolę, służąc jako swoiste laboratorium różnych metod integracji, z kolei, według oficjalnego stanowiska, jest otwarty na nowatorskie pomysły wnioskodawców. Na pytanie, czy szersza dyskusja o kwestiach imigrantów przyczyniłaby się do integracji, urzędnik państwowy stwierdził, że nierealne jest oczekiwanie takiej debaty na tym etapie, który w powszechnej opinii ekspertów i urzędników jest jeszcze bardzo wczesny.

Partycypacja polityczna imigrantów – ich punkt widzenia

Działalność organizacji pozarządowych na rzecz migrantów i w ich imieniu

Niniejszy podrozdział przygotowano na podstawie wywiadów z prowadzoną przez Polaków organizacją pozarządową działającą na rzecz imigrantów oraz trzech wywiadów z organizacjami imigranckimi, z których dwie kierują swoje działania do obywateli Ukrainy, a jedna wspiera osoby pochodzące z krajów afrykańskich. Ze względu na ograniczony materiał, jaki udało się zgromadzić, badanie uzupełniono o konsultacje z ekspertami zajmującymi się problematyką partycypacji politycznej i obywatelskiej imigrantów.

W Polsce mamy do czynienia ze specyficzną sytuacją dotyczącą sektora pozarządowego. Organizacje polskie zajmujące się problematyką migracyjną dużo aktywniej niż organizacje imigranckie angażują się w reprezentowanie interesów imigrantów przy okazji tworzenia polityki migracyjnej oraz w działania na rzecz ich aktywizacji. Jednocześnie wiele z nich zajmuje się badaniami w obszarze migracji i podnoszeniem świadomości społeczeństwa. Z kolei organizacje imigranckie koncentrują się na bezpośredniej pomocy prawnej i rzeczowej, organizują ponadto różne wydarzenia kulturalne skierowane do mniejszości i społeczeństwa przyjmującego.

Organizacje polskie nie mają konkretnie określonej grupy docelowej wśród obywateli państw trzecich, wiele z nich skupia się jednak na uchodźcach, między innymi ze względu na specyfikę i potrzeby tej grupy. Współpracują one z migrantami na zasadzie wolontariatu, ich pracownicy są jednak głównie obywatelami polskimi.

Większość organizacji imigranckich zostało w Polsce zarejestrowanych względnie niedawno, wcześniej funkcjonowały one na zasadach nieformalnych. W wypadku

tych podmiotów można zaobserwować większą specjalizację, czyli działanie na rzecz swojej grupy narodowościowej, na przykład wietnamskiej czy ukraińskiej.

Ogólna ocena efektywności własnych działań jest pozytywna – badani przywołują wiele przedsięwzięć służących uwrażliwieniu społeczeństwa przyjmującego na zjawisko migracji, a także petycje i happeningi (na przykład dotyczące legalizacji pobytu) oraz udział w debatach publicznych. Działania te, jak podkreślają liderzy badanych organizacji, mają najczęściej charakter społeczny, bez angażowania środków finansowych.

Doświadczenia z Europejskim Funduszem na rzecz Integracji Obywateli Państw Trzecich i ocena jego skuteczności

Jedna z badanych organizacji imigranckich samodzielnie prowadziła grant współfinansowany ze środków Europejskiego Funduszu na rzecz Integracji Obywateli Państw Trzecich, druga uczestniczyła w projekcie na zasadzie inicjatywy społecznej. Co prawda działania te dotyczyły bezpośrednio partycypacji politycznej i obywatelskiej, ale w wypadku organizacji wspierającej imigrantów z Afryki sam projekt znacznie zwiększył jej potencjał w zakresie reprezentowania interesów grupy docelowej.

Najczęściej przywoływanym pozytywnym przykładem działania aktywizującego imigrantów był projekt Międzynarodowej Organizacji do spraw Migracji „Aktywni i kompetentni. Migranci w społeczeństwie obywatelskim”, finansowany w ramach Europejskiego Funduszu na rzecz Integracji Obywateli Państw Trzecich, który miał na celu budowanie kompetencji organizacji zrzeszających imigrantów w zakresie funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego, głównie przez cykl seminariów i warsztatów. Dzięki wsparciu Międzynarodowej Organizacji do spraw Migracji udało się założyć kilka organizacji imigranckich.

W opinii ekspertów zajmujących się ewaluacją Europejskiego Funduszu na rzecz Integracji Obywateli Państw Trzecich, większość projektów realizowanych przez organizacje imigranckie (ormiańskie, chińskie i wietnamskie) ma w swoich założeniach zwiększenie partycypacji obywatelskiej. Nie chodzi tutaj o tworzenie koalicji czy grup lobbingowych, co byłoby, zdaniem ekspertów, przedwczesne, ale raczej o wsparcie w wychodzeniu z własnej grupy mniejszościowej i uczestnictwo w życiu lokalnym.

Organizacje imigranckie nie wypracowały usystematyzowanej formy konsultowania swojej grupy docelowej. Jak powiedziała jedna z badanych, „to się dzieje na bieżąco”, przez kontakt bezpośredni. Pracownicy jednej organizacji sami

aktywnie „wychodzą” do swojej grupy docelowej, starają się nawiązywać kontakty z migrantami, na przykład na targowiskach. Próbowano również wprowadzić bardziej sformalizowane formy konsultacji problemów z imigrantami z Afryki. Podczas spotkań opracowywano analizę potrzeb i możliwe rozwiązania najczęstszych problemów. Ogólna ocena tego typu przedsięwzięć nie wypadła jednak, w opinii przedstawicieli organizacji imigranckich, pozytywnie. Jak stwierdziła prezes jednej organizacji: „Nie mają zaufania i dla nich nie jest to priorytet – dla nich najważniejsza jest praca. To się sprowadza do rozmów z pojedynczymi osobami, które są bardziej zaangażowane i więcej z siebie dają”.

Na niewielką liczbę organizacji imigranckich wpływają, według badanych, różne czynniki, związane zarówno ze specyfiką pracy w trzecim sektorze, jak i z pozycją imigrantów w Polsce. Praca w organizacji została określona jako bardzo ciężka, przede wszystkim ze względu na niedobór środków finansowych, wymagająca zainwestowania „wiele energii i wytrwałości [...], ludzi na to nie stać”. W wypadku imigrantów skomplikowana sytuacja prawna związana z legalizacją pobytu dodatkowo utrudnia prowadzenie organizacji pozarządowej. Dochodzi do tego również niepewna sytuacja na rynku pracy. W rezultacie liderzy pozostają nieformalnymi liderami, a działania wielu organizacji mają charakter wolontariacki, realizowany w czasie wolnym od pracy. Trudno zatem przerwać błędne koło – nie mając stałego finansowania, imigranci nie mogą poświęcić całego czasu na działalność organizacji, co przekłada się na niewielką skuteczność w zdobywaniu funduszy, niską efektywność i słabą profesjonalizację prowadzonych działań. W konsekwencji środowisko migracyjne nie jest skonsolidowane, „każdy działa we własnym zakresie” i trudno zbudować jakąkolwiek platformę współpracy.

Zainteresowanie partycypacją polityczną i przeszkody w jej osiągnięciu

W opinii badanych organizacji, polskie władze nie widzą potrzeby aktywizowania społeczności imigranckiej – nie są zainteresowane kwestiami związanymi z integracją, a jedynie polityką migracyjną w wymiarze dostępu do rynku pracy czy kontroli granic. Podkreślają jednak, że coraz częściej prowadzi się konsultacje z trzecim sektorem, w tym z organizacjami imigranckimi. Podczas wywiadów przywoływano przykłady spotkań w Ministerstwie Pracy i Polityki Społecznej, na „Forum cudzoziemców” czy w ramach pracy nad projektem „Warszawa wielokulturowa”. W opinii respondentów, potrzeba jednak jeszcze wiele pracy, aby taka forma dialogu przynosiła wymierne rezultaty. Jak stwierdził jeden z badanych:

„Oni oczekują od nas, żebyśmy my poszli do nich, bo nas nie szukają politycy, i jeśli szukasz, jeśli spotkasz... to moje doświadczenie jest z nimi pozytywne”.

Relacje z partiami politycznymi

Ze względu całkowite wykluczenie imigrantów (obywateli państw trzecich) z udziału w wyborach, ocena otwartości partii politycznych na partycypację polityczną jest bardzo ograniczona. Ogólnie najbardziej otwarty na kwestie migracyjne jest, w opinii imigrantów, Sojusz Lewicy Demokratycznej, w dalszej kolejności wymienia się Platformę Obywatelską: „Na pewno SLD jest bardziej otwarte [niż Prawo i Sprawiedliwość], to jest elita, która jest bardziej tolerancyjna niż inne. Ale PO też jest partią liberalną, która też jest otwarta”, „My mówimy, że PIS jest trochę bardziej zamknięty, ale ja myślę, że albo nie było czasu z nimi porozmawiać, albo przedstawić im jakiegoś programu, który chcemy realizować”. Politycy z korzeniami ukraińskimi spotykają się z imigrantami z Ukrainy. Również kancelaria prezydenta coraz bardziej jest zainteresowana tematyką migracyjną.

Podczas wywiadów przywołano jedno spotkanie z imigrantami zorganizowane przez partię polityczną. Jego celem (według treści zaproszenia) miało być nawiązanie kontaktu z mniejszością imigrancką i zaprezentowanie kandydatowi Sojuszu Lewicy Demokratycznej na prezydenta najważniejszych problemów, z jakimi obcokrajowcy spotykają się w Polsce. Samo zorganizowanie spotkania zostało przez badanych ocenione pozytywnie, choć – jak zauważyli uczestnicy – politycy nie byli wystarczająco obeznani z tematyką migracyjną. Jak stwierdziła jedna z respondentek: „Nie wiadomo, dlaczego odbyło się to spotkanie. Chyba że chcieli wyglądać jak partia nowoczesna, europejska”. Powierzchny stosunek do problematyki migracyjnej dostrzegają również eksperci, według których tego typu zachowania są bezrefleksyjnym powielaniem działań europejskich. Inny pozytywny przykład podany przez imigrantów to dialog z władzami lokalnymi w jednej z podwarszawskich miejscowości, w której mieszka wielu Ukraińców.

W opinii badanych, większy udział imigrantów w życiu publicznym jest konieczny. Dialog i spotkania to bardzo efektywne formy partycypacji, umożliwiając bowiem poznanie nie tylko opinii innych osób, ale także siebie nawzajem. Co więcej, część imigrantów powinna dysponować prawem wyborczym (czynnym lub biernym), przynajmniej na poziomie lokalnym. Udział imigrantów w wyborach lokalnych zmusiłby bowiem partie do zwrócenia uwagi na sprawy tej grupy. Prawo do głosowania powinny otrzymać, w opinii badanych, osoby z odpowiednio długim pobytem w Polsce, które rozumieją polską rzeczywistość.

Alternatywne rozwiązanie to wsparcie sektora pozarządowego, „tak aby można było efektywnie działać na rzecz swojej grupy mniejszościowej”. Organizacje imigranckie powinny, zdaniem badanych, mieć ułatwiony sposób dostępu do środków finansowych, porównywalny z tym, jaki mają organizacje mniejszości etnicznych i narodowych w Polsce. Wtedy bowiem głos imigrantów byłby słyszalny: „Celem jest to, żeby wnieść głos, który mógłby mówić za siebie w takich debatach, jak o tym, czy słowo «murzyn» jest w porządku. [...] Tych głosów nie słyszać. [...] Dopóki nie zabierze głosu osoba, której rzeczywiście to dotyczy, dopóty dyskusja jest bezsensowna, tzn. ona jest abstrakcyjna, teoretyczna”.

Polskie urzędy, w opinii imigrantów, nie wywiązują się w wystarczającym stopniu z informowania na temat warunków pobytu i pracy w Polsce. Dotyczy to również udzielania informacji na temat obywatelstwa, co pozwalałoby imigrantom odpowiednio zaplanować swój pobyt w Polsce. Dlatego, zdaniem jednej z badanych, „czasem im umyka możliwość statusu z lepszymi prawami”. Nie ma żadnych form doradztwa długookresowego na temat planów danej osoby w Polsce.

Migranci w debacie w mediach

Przekaz medialny na temat migracji koncentruje się na skrajnych, kryzysowych wątkach, takich jak problemy z legalizacją pobytu. Wszyscy uczestnicy badania podkreślali jednak, że obraz imigranta staje się coraz bardziej obiektywny, co potwierdzają również wyniki badania na temat wizerunku obcokrajowców na łamach polskiej prasy (66% analizowanych tekstów z 2009 roku miało charakter neutralny).

Według badanych, wątki związane z partycypacją polityczną i społeczną nie pojawiają się w przekazie medialnym. Jak podsumował to jeden z imigrantów: „Czy kiedykolwiek politycy, partia albo kandydaci na prezydenta przedstawili, co chcą robić z migrantami? Nie ma [tego problemu], [...] imigranci nie istnieją”. Najlichniesze przekazy medialne, w których pojawiali się obcokrajowcy, dotyczyły sportu. Inną ważną grupą tematów było nastawienie państwa i społeczeństwa do przybyszów. Tutaj cudzoziemcy często byli ofiarami niezrozumiałych, skomplikowanych, a czasem bezsensownych procedur biurokratycznych albo przestępstw, najczęściej na tle rasistowskim⁴⁶.

---

⁴⁶ I. Józwiak, J. Konieczna-Salamantin, M. Tudorowski, „*Bez cudzoziemców bylibyśmy ubożsi*”. Wizerunek obcokrajowców na łamach polskiej prasy, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2010.

Bibliografia

Publikacje

Analiza ankiety na temat polityki integracyjnej, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, Warszawa, styczeń 2011 roku – http://www.forummigracyjne.org/files/171/Analiza_ankiety_integracyjnej.pdf.

Babis P., *Integracja imigrantów w Polsce*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa – http://www.slovo21.cz/prilohy/PaulinBabis_Integration_of_immigrants_in_Poland-ost.pdf.

Bodnar A., *Piąty raport Komisji Europejskiej o obywatelstwie UE – konieczność zmiany ustawy o partiach politycznych*, 23 czerwca 2008 roku – <http://www.prawaczlowieka.edu.pl/index.php?dok=e794a80eb109162d579df51db6d52e223bboe9be-d3>.

European Fortress? The Future of European Union migration policy – http://www.demoseuropa.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=614&Itemid=130.

Grączewska-Ivanova E., *Rejestracja stowarzyszeń sprzeczna z prawem Unii*, „Gazeta Prawna”, 27 kwietnia 2009 roku.

Huddleston T., Niessen J., Chaoimh E.N., White E., *Migrant Integration Policy Index III*, British Council and Migration Policy Group, Brussels 2011.

Izdebski H., *Prawne warunki funkcjonowania stowarzyszeń w Polsce. Propozycje zmian legislacyjnych*, „Opinie i Ekspertyzy” (OE-101), Biuro Informacji i Dokumentacji, Kancelaria Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, styczeń 2009 roku – <http://www.isp.org.pl/kompas/files/izdebski.doc>.

Jóźwiak I., Konieczna-Sałamantin J., Tudorowski M., *„Bez cudzoziemców bylibyśmy ubożsi”. Wizerunek obcokrajowców na łamach polskiej prasy*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2010.

Kaźmierkiewicz P., *Raport krajowy w sprawie działań EFS wspierających rynek pracy oraz integrację społeczną migrantów i mniejszości*, Komisja Europejska, 2011 rok [materiał niepublikowany].

Nowa polityka migracyjna Polski, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, Warszawa, 6 kwietnia 2011 roku – http://www.mswia.gov.pl/porta1/pl72/9071/Nowa_polityka_migracyjna_Polski.html.

Pawlak M., *Stanowisko w sprawie opublikowanego w dniu 24 lutego 2011 roku projektu założeń do projektu ustawy o cudzoziemcach w ramach konsultacji społecznych*, 14 marca 2011 roku – <http://grafitstudio.pl/praktyki->

integracji/images/stories/aktualnosci/110314%20-%20pismo%20do%20mswia.pdf.

Prus M., *Strategia migracyjna dla Polski: stan prac, wyzwania*, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, Warszawa, 23 listopada 2009 roku.

Przetak E., *Europejski Fundusz na rzecz Integracji Obywateli Państw Trzecich na lata 2007–2013 w ramach programu ogólnego „Solidarność i zarządzanie przepływami migracyjnymi”*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2008 – http://dialog2008.p1/UserFiles/File/E_Przetak.pps.

Rada Europejska, *Program sztokholmski – otwarta i bezpieczna Europa dla dobra i ochrony obywateli*, 2010/C 115/01.

Strategia polityki społecznej na lata 2007–2013, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2005.

Strategia Rozwoju Kraju 2007–2015, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa, listopad 2006 roku, s. 20 – <http://bip.mrr.gov.pl/Strategia%20Rozwoiu%20Kraiu/Documents/41cc229de0f54a0fb792714f5a362120SRkwangielska0607.zip>.

Trojanowska-Strzęboszewska M., *Kształtowanie się stanowisk politycznych na temat imigracji i imigrantów w Polsce w latach 2001–2005*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2010.

Założenia aktualizacji „Strategii Rozwoju kraju 2007–2015 – http://www.mrr.gov.pl/rozwoj_regionalny/poziom_krajowy/strategia_rozwoju_kraju_2007_2015/Documents/Zalozenia_aktualizacji_SRK_przyjete_przez_RM_30_grudnia_2008r.pdf.

Akty prawne

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku – <http://www.senat.gov.pl/o-senacie/senat-wspolczesny/wybrane-akty-prawne/konstytucja>.

Konwencja w sprawie udziału cudzoziemców w życiu publicznym na szczeblu lokalnym z dnia 5 lutego 1992 roku – <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/144.htm>.

Projekt ustawy o stowarzyszeniach, druk senacki nr 1028 – <http://www.senat.gov.pl/k7/dok/dr/1000/1028w.pdf>.

Ustawa z dnia 6 kwietnia 1984 roku o fundacjach (Dz.U. z 1991 r., Nr 46, poz. 203).

Ustawa z dnia 23 maja 1991 roku o związkach zawodowych (Dz.U. z 2001 r., Nr 79, poz. 854).

Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 roku – Prawo o stowarzyszeniach (Dz.U. z 1989 r., Nr 20,

poz. 104; Dz.U. z 1990 r., Nr 14, poz. 86).

Ustawa z dnia 16 lipca 1998 roku – Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw (Dz.U. z 2010 r., Nr 176, poz. 1190).

Ustawa z dnia 12 kwietnia 2001 roku – Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 2007 r., Nr 190, poz. 1360).

Internet

<http://www.conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=144&CM=2&DF=6/14/2009&CL=ENG>

<http://www.mazowieckie.pl/portal/en/25/22/Contact.html>

Za treść publikacji odpowiada Instytut Spraw Publicznych, poglądy w niej wyrażone nie odzwierciedlają oficjalnego stanowiska Unii Europejskiej.

Copyright by Instytut Spraw Publicznych 2011

Projekt „Political participation of third country nationals on a national and local level in selected EU countries” jest współfinansowany ze strony Stowarzyszenia na Policy Association for Open Society, PASOS w ramach dotacji Local Government and Public Service Reform Initiative.

Projekt „Polskie Forum Integracyjne II” jest współfinansowany przez Europejski Fundusz na rzecz Integracji Obywateli Państw Trzecich oraz przez budżet państwa.

